

ادبیات جهان، مجموعه‌سازی و علوم انسانی دیجیتال

امید آزادی بوگر

مدس روزندال تامسن استاد ادبیات تطبیقی دانشگاه آرهوس دانمارک است و تاکنون علاوه بر تألیف و ویراستاری پنج جلد کتاب در باب موضوعاتی چون ادبیات دانمارک و جهان، رمان، و بازنمود ادبی پسانسان‌گرایی، دو کتاب نیز تصنیف کرده است: *نقشه‌برداری از ادبیات جهان: شکل‌گیری ادبیات مرجع بین‌المللی و ادبیات‌های فراملی* (۲۰۰۸) و *انسان نو در ادبیات: دیدگاه‌های پسانسانی از تغییرات در جسم، ذهن و اجتماع بعد از ۱۹۰۰* (۲۰۱۵).

بخش‌هایی از *نقشه‌برداری از ادبیات جهان* را در شماره حاضر و شماره‌های آینده خواهید خواند. این کتاب به چند موضوع مشخص درباره ادبیات جهان می‌پردازد. همان‌طور که از عنوان فرعی کتاب هم پیداست، هدف روزندال تشریح شکل‌گیری ادبیات مرجع بین‌المللی (*international canon*) است، همان چیزی که با عنوان ادبیات جهان نیز شناخته می‌شود. در نظر روزندال، فرایند شکل‌گیری ادبیات مرجع در دو سطح ملی و بین‌المللی تابع قوانین جداگانه و مستقلی هستند. او دو رویکرد کلی به ادبیات جهان را ناکافی می‌داند. اول، ادبیات جهان به مثابه کتابخانه‌ای بزرگ که همه آثار همه زبان‌ها در همه زمان‌ها را در خود جای می‌دهد؛ مفهومی باز و کلان که از نظر پژوهشی مفید نیست. دوم، ادبیات جهان به عنوان حاصل جمع ادبیات مرجع ملل مختلف؛ مفهومی کلان و متغیری وابسته که قانون شکل‌گیری مستقل ادبیات مرجع بین‌المللی را نادیده می‌گیرد. بحث روزندال آن است که چون انتخاب آثار «جهانی» و ورود آنها به ادبیات مرجع بین‌المللی در فرایندی پیچیده و نسبتاً مستقل اتفاق می‌افتد، ادبیات جهان تلاش برای درک و تحلیل این فضا است.

روزندال بحث خود را با نقد نظریه‌های پسااستعماری و ادبیات تطبیقی شروع می‌کند. در مورد مطالعات پسااستعماری، ایراد اساسی آن است که رویکردی مشخص برای مطالعه ادبیات تولید شده خارج از چهارچوب استعمار/پسااستعمار به دست نمی‌دهد؛ در نتیجه، علیرغم خیز اولیه برای برخوردی جهانی‌تر با ادبیات، نظریات پسااستعماری همچنان در چهارچوبی اروپا-محور محدود می‌مانند و برای اندیشیدن به پیچیدگی‌های ادبیات جهان، که در آن ترجمه نقشی محوری دارد، کارآیی ندارند. ترجمه همچنین چالشی جدی برای ادبیات

تطبیقی سنتی نیز هست چراکه، به عنوان یک رشته، چهارچوب نظری و عملی آن قادر نیست نابرابری بین‌المللی در تقسیم فضای ترجمه و گردش ادبی در جهان را تبیین کند. در تلاش برای حل پیچیدگی مطالعه ادبیات جهان، روزندال کار خود را از دو جهت محدود می‌کند. اول به ادبیات جهان از منظر غرب می‌پردازد، به طور خاص اروپای غربی، و از جایگاه نیمه-حاشیه‌ای خود در ادبیات دانمارک. بنابراین بسیاری از نتایج کتاب درباره کارکرد ادبیات جهان عمدتاً متمرکز بر نیاز آن حوزه ادبی و فرهنگی است. دوم: مفهوم constellating (که در اینجا «مجموعه‌سازی» ترجمه شده است) را به عنوان کلمه‌ای کلیدی و بحثی محوری بسط می‌دهد. او مفهوم constellation را از نجوم می‌گیرد: همانطور که صور فلکی در فضا از دید بیننده زمینی به صورت مجموعه‌هایی دسته‌بندی شده به نظر می‌آیند، در ادبیات جهان نیز می‌توان متون را با منطقی مشخص در مجموعه‌هایی مشابه و رای زبان، زمان و مکان دسته‌بندی و مطالعه کرد. تغییر سوال پژوهشی و یا جایگاه پژوهشگر در ساختار ادبیات جهان مجموعه‌سازی‌ها را دستخوش تغییر می‌کند، اما کار منتقد کشف منطق روابطی است که چنین مجموعه‌هایی را در ادبیات جهان ممکن می‌سازد.

پیشنهاد روزندال مجموعه‌هایی است که پیوندهای تاریخی و فرهنگی و یا شباهت‌های زبانی، ساختاری و محتوایی دارند؛ مجموعه‌سازی روشی برای کاستن از پیچیدگی ادبیات جهان از طریق محدود کردن دایره آثار مورد مطالعه بر مبنای روابط مشترک خاص است. در بررسی متون، او خود دو گروه اثر را به عنوان مجموعه‌های ادبیات جهان بررسی می‌کند. اول، ادبیات مهاجرت و تأثیر تداخل فرمی و فرهنگی بر شکل‌گیری آن. دوم، ادبیات جنگ و کشتار انسان؛ مثالی که او انتخاب می‌کند، آثار مربوط به جنگ جهانی دوم و تأثیر هلوکاست بر تخیل انسان اروپایی است.

همان‌طور که روزندال نیز عنوان می‌کند، یکی از دلایل او برای مطالعه ادبیات جهان تغییر برداشت معاصر از فرهنگ است: از مفهومی وجوب‌گرا و ثابت به چیزی ترکیبی و سیال. به عبارتی دیگر، در دوران جهانی‌سازی، درک ملی صرف از روابط ادبی، تاریخی و فرهنگی ناکافی است؛ در این دوران مفاهیم پساملی و فراملی اهمیت بسیاری دارند چرا که برای درک وضع ملی، با توجه به قرار داشتن آن در بطن فرایند غیرقابل اجتناب جهانی‌سازی، درک فضای بین‌المللی پیش‌فرض فهم شرایط ملی است. برخلاف تصور ملی‌گرایان در جهان، هویت ملی خالص و یکدست (به هر ترتیبی که تعریف شود) بی‌معناست؛ در واقع، در پی تشدید بده-بستان‌های فرهنگی بین‌المللی در جهان حاضر ابزار

فکری جدیدی ورای مفاهیم ملی برای درک وضع حال لازم است. ادبیات جهان یکی از روش‌های ممکن برای دستیابی به چنین هدفی است. این خود به بسط مفهوم ادبیات و مطالعات ادبی نیز منجر می‌گردد. حاصل چنین برداشتی آن است ادبیات جهان بررسی ادبیات در ابعادی وسیع نیست، بلکه رویکردی است برای کنکاش در مفهوم ادبیات در بطن جهانی‌سازی. مسلماً نقدهایی بر نظریات روزندال وارد است: برای مثال، زمانی که درباره تنوع حاصل از جهانی‌سازی صحبت می‌کند، پیش‌فرض‌های فرهنگی خود را بر مبنای رویکردی نقادانه و نهادینه شده در متن فرهنگی‌اش بیان می‌کند. اما در فرهنگ‌هایی که در جهان امروز حاشیه‌ای هستند، برخورد نقادانه هنوز جایگاه مشخصی ندارد و در نتیجه جهانی‌سازی عمدتاً به یکدست کردن فرهنگ منتهی می‌شود. اما نکته اساسی آگاهی از تغییرات بزرگی است که در جهان در حال رخ دادن است: به همین دلیل بخش‌های ادبیات ملی در نظام‌های دانشگاهی پویا در حال تغییر تدریجی برنامه‌های آموزشی خود هستند تا دانشجویان را برای آینده‌ای آماده کنند که در آن مفاهیم ملی و ادبی امروز بدلیل حضور پررنگ فرهنگ جهانی متنوع، یا بی‌معنا خواهند بود و یا به شکل جدید و پیچیده‌تری بروز پیدا خواهند کرد. به نظر نمی‌رسد بخش‌های زبان و ادبیات فارسی چندان همپای تحولات جهانی آماده ورود به دوره‌ای باشند که در آن مطالعات ادبی به‌طور بنیادین تغییر خواهد کرد. مثلاً پژوهش درباره بازی‌های رایانه‌ای، فرهنگ آنلاین، و اقتباس ادبی در قالب‌های مختلف از مبانی مهم درک و نقد فرهنگ است که جایی در برنامه‌های پژوهشی بخش‌های زبان و ادبیات فارسی ندارد.

چندگانگی و تنوع ادبیات در جهان، تلاش برای مجموعه‌سازی از آثار متعدد، و همزمان استفاده از امکانات جدید به نتایج جدیدی در مطالعه متون ادبی منتهی شده است که راه‌های فراوانی را برای کنکاش در متون ادبی متنوع و جدید باز می‌کند. یکی از این روش‌ها به‌کاربردن امکانات علوم انسانی دیجیتال است: در این روش آنچه فرانکو مورتی «دورخوانی» متن می‌نامید ممکن می‌شود تا تصویری که به تعبیر پاسکال کازانووا «نقش قالی» است دیده شود: به جای تمرکز بر جزئیات متن به شیوه سنتی نقد، هدف فاصله گرفتن از متن برای دیدن تصویری بزرگتر و کشف روابط احتمالی میان متون گوناگون است. داده‌های حاصل از ابزار دیجیتال در واقع امکاناتی برای مجموعه‌سازی در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد که راهکاری مؤثر برای رویکردی جدید به تنوع و گستردگی ادبیات جهان است. در شماره‌های آینده به این مبحث خواهیم پرداخت. ■